

Місце феномена маніпуляції в політичному дискурсі

Олександра Олександрівна Євланова

доктор філософії,

молодший науковий співробітник відділу слов'янських мов,

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України

(вул. М. Грушевського, 4, Київ-1, 01001, Україна);

e-mail: a.ievlanova@gmail.com; <https://orsid.org/0000-0002-1098-0538>

Стаття присвячена розгляду проблеми політичної маніпуляції з лінгвістичної точки зору. Розглянуто основні праці в рамках міжособистісної та масової комунікації. Здійснено різнобічний огляд досліджень феномена політичної маніпуляції, а також визначена роль мовних засобів у процесі маніпуляції. Маніпуляція – це невід'ємне від мовної діяльності явище, що має особливу значущість для політиків, явище, яке неправильно розглядати у виключно негативній площині. У фокусі уваги автора знаходиться ефект маніпуляційного впливу, що зумовлюється лінгвопрагматичним акцентом проведеного дослідження. Політичний дискурс характеризується маніпулятивними особливостями з метою ведення пропагандистського конфлікту, який досягається за допомогою різних мовних одиниць і методів, зокрема таких, як номіналізація, евфемізми, прецедентні феномени. Політичний дискурс ЗМІ має великий вплив на формування громадської думки, що робиться за допомогою вищезазначених інструментів мовного маніпулювання.

У статті розглядаються особливості маніпулятивних технологій політичного дискурсу. Гострота проблеми маніпулятивного потенціалу мови визначається безпосереднім спілкуванням між інституціалізованим адресантом і масовим адресатом, що має місце в політичному дискурсі ЗМІ. Надано короткий аналіз видів маніпулювання в залежності від характеру інформаційних перетворень, що обумовлює наявність специфічних рис мови політики, а також використання спеціальних засобів, що сприяють реалізації основних функцій політичного дискурсу.

На думку автора, засоби масової інформації формують нову політичну реальність, в якій маніпуляційні технології перетворюються на ключовий інструмент керування політичною поведінкою мас.

Ключові слова: дискурс, політичний дискурс, чеський політичний дискурс, маніпуляція, мовні засоби політичної маніпуляції

Євланова А. А. Место феномена манипуляции в политическом дискурсе

Статья посвящена рассмотрению проблемы политической манипуляции с лингвистической точки зрения. Рассмотрены основные труды в рамках межличностной и массовой коммуникации. Осуществлен разносторонний обзор исследований феномена политической манипуляции, а также определена роль средств языка в процессе манипуляции. Манипуляция – это неотъемлемое от речевой деятельности явление, имеющее особую значимость для политиков, явление, которое неправильно рассматривать в исключительно негативной плоскости. В фокусе внимания автора находится эффект манипуляционного воздействия, что предопределяется лингвопрагматическим акцентом предпринятого исследования. Политический дискурс характеризуется манипулятивными особенностями с целью ведения пропагандистского конфликта, который достигается с помощью различных языковых единиц и методов, таких как номинализация, эвфемизмы, прецедентные феномены. Политический дискурс СМИ оказывает огромное влияние на формирование общественного мнения, что делается с помощью вышеназванных инструментов речевого манипулирования.

В статье рассматриваются особенности манипулятивных технологий политического дискурса. Острота проблемы манипулятивного потенциала речи определяется непосредственным общением между институциализированным адресантом и массовым адресатом, что имеет место в политическом дискурсе СМИ. Дан краткий анализ видов манипулирования в зависимости от характера информационных преобразований, что обуславливает наличие специфических черт языка политики, а также использование специальных средств, способствующих реализации основных функций политического дискурса.

По мнению автора, средства массовой информации формируют новую политическую реальность, в которой манипуляционные технологии превращаются в ключевой инструмент управления политическим поведением масс.

Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, чешский политический дискурс, манипуляция, языковые средства политической манипуляции

Oleksandra Ievlanova. The place of the phenomenon of manipulation in political discourse

The article examines issues of political manipulation from the linguistic point of view. Diversified review of studies of the phenomenon of political manipulation was accomplished and the role of means of language in the process of manipulation was described. It is postulated that manipulation inherently belongs to the people's speech and in particular to the speech of the politicians. In this respect, it is deemed to be wrong to study manipulation in an exclusively negative light. The focus of the research is the effect of the manipulatory impact and this interest is predetermined by the emphasis on the linguo-pragmatic aspects of communication.

Political discourse is characterized by manipulative features in order to conduct a propaganda conflict, which is achieved using various linguistic units and methods, such as nominalization, euphemisms, precedent phenomena. The political discourse of the media has a huge impact on the formation of public opinion, which is done with the help of the above tools of speech manipulation.

The article examines the features of manipulative technologies of political discourse. The severity of the problem of the manipulative potential of speech is determined by direct communication between the institutionalized addressee and the mass addressee, which takes place in the political discourse of the media. A brief analysis of the types of manipulation depending on the nature of

information transformations is given, which determines the presence of specific features of the language of politics, as well as the use of special tools that contribute to the implementation of the main functions of political discourse.

According to the author, the media are forming a new political reality in which manipulation technologies become a key instrument of political behaviour of the masses.

Key words: manipulation, political manipulation, means of language in political manipulation

Одним із завдань нашого дослідження є виявлення мовних репрезентацій маніпулятивного впливу на свідомість адресата. Маніпуляція (маніпулювання) є об'єктом вивчення в психології, психолінгвістиці. В основі цього явища лежать психологічні механізми впливу. Маніпулятивний вплив вивчають у рамках міжособистісної (Е. Берн [1], Д. Майерс [11], П. Екман [5], М. Зайцева [6], Є. Доценко [4], І. Левицька [10] та ін.) та масової комунікації, де маніпуляція набуває форми політичної та комерційної пропаганди, реклами (П. Бурдьє [2], Г. Грачов [3], С. Кара-Мурза [8], Г. Почепцов [13], М. Чмейркова [18], М. Гавлік [19], Я. Гоффманнова [19], Й. Бартошек [17], О. Мюллерова, [21] І. Земан [19] та ін.).

Незважаючи на велику кількість досліджень проблеми маніпулювання, на сьогоднішній день недостатньо відомо, як слова впливають на людей. Очевидно, що соціальна влада намагається діяти, використовуючи силу слів. Відомо, що слова можуть бути інструментом мислення, зливатися в інформаційні потоки та надавати можливість здійснювати певну дію.

Інформаційна активність володіє потужним потенціалом змінювати співвідношення владних ієрархій. Інформація може бути нестійкою, оскільки змінюються умови її взаємодії з владою. Інформаційна активність у цей час стає ефективнішою, ніж влада. Дана ситуація може бути результатом як простої бездіяльності влади, так і результатом якісної (активної, агресивної) гри зі сторони опозиції. Таким чином моделюється і ситуація виборів – відбувається необхідний для побудови нової ієрархії розрив існуючих у суспільстві ієрархічних зв'язків. Вони служать для стабілізації системи, їх розрив направляє енергію на відновлення системи, при цьому система може прийняти нову конфігурацію. Інакше кажучи, спочатку відбувається захоплення інформаційного простору, інформаційної влади, потім – реальної влади [20, с. 16].

У процесі політичної комунікації співвідношення «мова – реальність» може змінюватися в бік переваги мови над дійсністю. Цей процес отримав назву «функція конструювання мовної дійсності» (О. Шейгал), «креативна функція мови» (Б. Норман) чи «функція створення ілюзій» (А. Соломоник). А. Соломоник стверджує, що в співвідношенні «людина – реальність – знакова система» мова здатна створювати ілюзорну дійсність, замінюючи нею реальний світ [14, с. 219].

Активне залучення свідомості адресата до інформаційних потоків політичного дискурсу призводить до модифікації існуючої в його

свідомості картини політичного світу. При цьому зберігаються її основні компоненти, але змінюється ставлення до них. Ця картина світу може спонукати адресата до зміни реального світу, до спроби наблизити існуючі реалії до змодельованої свідомістю віртуальної дійсності [22, с. 255].

Термін «маніпуляція» в своєму прямому значенні визначається як «складний прийом, складні дії над чимось, здійснені з певною ціллю» (тут і далі переклад мій. – О. Є.) [24, с. 90]. У сучасному значенні цього терміна маніпуляція отримує новий об'єкт – людину, її свідомість.

Порівнюючи дефініції поняття «маніпуляція» зі словників та численних робіт (у тому числі зарубіжних), Є. Доценко дійшов висновку, що в більшості джерел відсутнє чітке визначення цього терміна, однак вдається виявити ознаки, які використовуються дослідниками для його визначення, а також узагальнити критерії цього поняття:

- 1) родова ознака – психологічний вплив;
- 2) відносини маніпулятора до адресата як до засобу досягнення власних цілей;
- 3) бажання отримати односторонній вигравш;
- 4) прихований характер впливу (як факту впливу, як і його спрямування);
- 5) використання (психологічної) сили, гра на слабкостях;
- 6) спонукання, мотиваційне привнесення;
- 7) майстерність та вправність у здійсненні маніпулятивних дій.

Сам дослідник тлумачить маніпуляцію як вид психологічного впливу для прихованого вторгнення в психіку адресата цілей, побажань, намірів чи установок, які не співпадають з тими, які на цей момент є в наявності в адресата. Маніпуляція – це психічний вплив, який направлений на неявне спонукання адресата до вчинення потрібних маніпулятору (адресанту) дій [4, с. 50-60].

Запропоновані іншими дослідниками дефініції терміна «маніпуляція» фактично відбивають ті ж самі ознаки цього явища. Наприклад, С. Кара-Мурза визначає маніпуляцію як «програмування думок та устремлень мас, їх настроїв, психічний стан з метою забезпечити таку поведінку, яка потрібна тим, хто володіє засобами маніпуляції» [8, с. 16].

В «Енциклопедії політики» терміни «маніпуляція» та «маніпулювання» є синонімічними та тлумачаться як політична інформаційна обробка окремих осіб, груп, громадської думки в цілому в інтересах деяких політичних, економічних чи інших осіб та структур. Система засобів ідеологічного та духовно психологічного впливу на масову

свідомість з метою нав'язування певних ідей, цінностей має цілеспрямований вплив на громадську думку та політичну поведінку для формування їх спрямування. Від пропаганди маніпулювання відрізняється прихованим характером впливу [23, с. 230].

Більшість дослідників відзначають дві основні ознаки маніпуляції: прихований характер впливу адресанта-маніпулятора на адресата-маніпульованого та використання різного роду спотворень дійсності. Маніпулятивний вплив визначається як «прихована транзакція» [1, с. 390], «приховане програмування особистісних відносин» [18, с. 231]. Одна з головних умов такого впливу полягає в тому, що адресатові потрібно відчувати, що він самостійно приймає те чи інше рішення. Друга характеристика маніпулятивного впливу, яка часто являється основною при визначенні поняття маніпуляції, – це використання різного роду спотворення почутого чи побаченого [1, с. 457]. Маніпуляція, таким чином, визначається як цілеспрямоване спотворення інформації, маскування дійсності.

За В. Чернявською, вплив на свідомість може бути особливим мовним формулюванням, націленим на впровадження в свідомість іншої особистості певних оцінок, думок, відносин та діє не завжди прямо і не обов'язково пов'язаний з помилковими фактами викладу [15, с. 15].

Для досягнення поставлених цілей маніпулятивна трансформація інформації може бути представлена декількома способами:

- спотворення інформації (від відкритої брехні до зміщення в семантичному полі);
- приховування інформації (замовчування, вибіркова подача матеріалу);
- маніпуляція зі способом подачі матеріалу;
- маніпуляція з часом викладу матеріалу (порядок викладу та обговорення відомостей безпосередньо впливають на оцінку та засвоєння інформації);
- перенавантаження адресата відомостями, які відібрані за будь-яким параметром.

Існує декілька підходів щодо визначення мовної маніпуляції:

- прихований чи неявно виражений вплив мови на думку чи поведінку адресата, спроба схилити його до своєї точки зору, бажання отримати вигоду для себе, маскуючи свої істинні наміри;

- специфічна мовна поведінка в процесі спілкування, яке направлене на спонукання співрозмовника вчинити не вигідну для нього (але вигідну для маніпулятора) дію, при цьому прихований характер спонукання полягає в тому, що і його мета, і процес навмисно приховуються від адресата;

- різновид маніпулятивного впливу, який вчиняється шляхом вправного використання певних ресурсів мови з метою прихованого

впливу на когнітивну та поведінкову діяльність адресата [9, с. 67].

У даному дослідженні мовна маніпуляція в контексті політичного дискурсу буде розумітися як форма спілкування, яка забезпечена вербальними засобами (технікою побудови, в тому числі з метафоричним моделюванням, риторичними прийомами та ін.), навмисний прийом комунікації, який представляє собою цілеспрямований вплив на особистість (чи групу людей) та викликає в індивіда проти його волі модифікацію існуючої в його свідомості лінгвоментальної картини політичного світу. Мета мовної маніпуляції – впровадження у відносно стійку систему поглядів та установок людини таких цілей, відносин та намірів, які не співпадають з існуючими і які індивід (адресат впливу) не може сформулювати самостійно. Це призводить до появи в об'єкта впливу певного емоційного настрою чи до вчинення ним певних вчинків [23, с. 217].

Іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет вважав, що народним масам у цілому притаманні вроджена психічна функція наслідування, інстинкт стремління до певного зразка [12, с. 178].

Цю точку зору підтримує і С. Зелінський, який вважає, що маси концептуально схильні до маніпуляції, і більшість індивідів насправді бажають підкорятися [7]. Будь-який народ схильний до підкорення, щоб у нього був свій цар (вождь, лідер, президент), якому народ згодом буде беззаперечно підкорятися. Тобто довірити своє життя людині, яка вибрана лідером, та вже ні про що не думати, виконуючи вказівки з верхів. Тому що вчиняти щось, що вигадане самими собою, означає нести за це відповідальність. Індивід з готовністю вчиняє те, що бажають інші, тому що, по-перше, це не складає особливих труднощів, по-друге, це не входить у гостре протиріччя з його нормами поведінки, а по-третє, зробивши подібне, він у підсумку ще і надає комусь послугу.

Питання щодо етичної сторони феномена маніпуляції свідомістю, точніше, її здійснення з метою досягнення адресантом своїх політичних цілей, залишається дискусійним.

Так, Й. Бартошек характеризує маніпуляцію як «духовне придушення» [17, с. 13]. Такої ж позиції притримується С. Кара-Мурза, який вважає маніпуляцію свідомості аморальною, оскільки жертва маніпуляції втрачає можливість раціонального вибору, її бажання програмуються зовні, що фактично є ліквідацією головних громадянських прав [8, с. 49].

С. Доценко притримується іншої думки та вважає, що в багатьох життєвих ситуаціях маніпуляція є благом, оскільки спілкування відносить домінування із застосуванням насильства та маніпуляції свідомістю – до більш гуманних стосунків [4, с. 66].

На нашу думку, приховане управління, яке вчиняється з гуманними цілями, є цілком

прийнятним. Маніпуляція є однією з головних механізмів самозбереження товариства, невід'ємним та необхідним складником політичної діяльності президентів, яка направлена на об'єднання громадян однієї країни, їх згуртування, регулювання соціальних процесів,

запобігання соціальних конфліктів, мобілізацію ресурсів для досягнення бажаних результатів, прогресивний розвиток суспільства, збереження балансу всередині нього, але в деяких випадках має негативне забарвлення.

Література

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. Минск: Попурри, 2003. 848 с.
2. Бурдые П. О телевидении и журналистике. Москва: Фонд научных исследований «Прагматика культуры», 2002. 160 с.
3. Грачев Г. В. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия. Москва: ЭСКИМО, 2003. 153 с.
4. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. Москва: ЧеРо; Юрайт, 2000. 342 с.
5. Екман П. Теория брехни. Київ: Країна мрій, 2012. 320 с.
6. Зайцева М. О. Засоби маніпулятивного впливу в сучасному політичному дискурсі. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13093/1/Zaitseva_101-104.pdf (дата звернення 28. 05. 2018).
7. Зелинский С. А. Манипуляции массами и психоанализ (Манипулирование массовыми психическими процессами посредством психоаналитических методов). URL: <https://psyfactor.org/lib/zel.htm> (дата звернення 12. 02. 2021).
8. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. Москва: Эксмо, 2005. 832 с.
9. Копнина Г. А. Речевое манипулирование: учеб. пособие. Москва: Флинта, 2008. 176 с.
10. Левицька І. М. Проблема еволюції феномену маніпуляції: культурно-історичний аспект. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_ppn_2014_4_40 (дата звернення 21. 08. 2018).
11. Майерс Д. Социальная психология. Санкт-Петербург: Разумный мир, 2010. 234 с.
12. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. Дегуманизация искусства. Бесхребетная Испания. Москва: АСТ, 2008. 347 с.
13. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва: Рефл-бук, 2001. 656 с.
14. Соломоник А. Семиотика и лингвистика. Москва: Молодая гвардия, 1995. 352 с.
15. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса. Проблемы речевого воздействия. Москва: Флинта, 2006. 136 с.
16. Шейгал Е. И. Театральность политического дискурса. URL: <http://www.philology.ru/linguisticsl/shevgal-00.htm> (дата звернення 03. 04. 2016).
17. Bartošek J. K televizním politickým debatám. Tvar. 1997. Č. 11. S. 11–16.
18. Čmejrková S., Hoffmannová J. Jazyk, média, politika. Praha: Academia, 2003. 316 s.
19. Čmejrková S., Havlík M., Hoffmannová J., Müllerová O., Zeman J. Styl mediálních dialogů. Praha: Academia, 2013. 319 s.
20. Havlík M. The role of prosody in a Czech talk-show. Philadelphia: John Benjamins. 178 s.
21. Müllerová O. Žánry a syntaktické rysy mluvených projevů. Ostrava: Ostravská univerzita, 2000. 211 s.
22. Nekvapil J. Management jazykový. Praha: Lidové noviny, 2002. 270 s.
23. Odaloš P. Charakteristiky a techniky slovenskej politickej komunikácie / S. Čmejrková – J. Hoffmannová // Jazyk, media, politika. Praha: Academia, 2003. S. 217–243.
24. Planavá I. Jak to spolu, mluvíme. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1992. 567 s.

References

1. Bern, E. Iгры, v kotorye igrayut lyudi. Lyudi, kotorye igrayut v igrы. Minsk: Popurri, 2003. 848 s.
2. Burd'e, P. O televidenii i zhurnalistike. Moskva: Fond nauchnyh issledovanij «Pragmatika kul'tury», 2002. 160 s.
3. Grachev, G. V. Manipulirovanie lichnost'ju: organizacija, sposoby i tehnologii informacionnoo-psiologicheskogo vozdejstvija. Moskva: JeSKIMO, 2003. 153 s.
4. Docenko, E. L. Psihologija manipuljacji: fenomeny, mehanizmy i zashhita. Moskva: CheRo; Jurajt, 2000. 342 s.
5. Ekman, P. Teorija brehni. Kii'v: Kraїna mrij, 2012. 320 s.
6. Zajceva, M. O. Zasobi manipuljativnogo vplivu v suchasnomu politichnomu diskursi. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13093/1/Zaitseva_101-104.pdf (data zvernennja 28. 05. 2018).
7. Zelinskij, S. A. Manipuljácii massami i psihoanaliz (Manipulirovanie massovymi psihicheskimi processami posredstvom psihoanaliticheskikh metodik). URL: <https://psyfactor.org/lib/zel.htm> (data zvernennja 12. 02. 2021).
8. Kara-Murza, S. G. Manipuljacija soznaniem. Moskva: Jeksmo, 2005. 832 s.
9. Kopnina, G. A. Rechevoe manipulirovanie: ucheb. posobie. Moskva: Flinta, 2008. 176 s.
10. Levic'ka, I. M. Problema evoljucii fenomenu manipuljacji: kul'turno-istorichnij aspekt. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_ppn_2014_4_40 (data zvernennja 21. 08. 2018).
11. Majers, D. Social'naja psihologija. Sankt-Peterburg: Razumnyj mir, 2010. 234 s.
12. Ortega-i-Gasset, H. Vosstanie mass. Degumanizacija iskusstva. Beshrebetnaja Ispanija. Moskva: ACT, 2008. 347 s.
13. Pochepcov, G. G. Teorija kommunikacii. Moskva: Refl-buk, 2001. 656 s.
14. Solomonik, A. Semiotika i lingvistika. Moskva: Molodaja gvardija, 1995. 352 s.
15. Chernjavskaja, V. E. Diskurs vlasti i vlast' diskursa. Problemy rechevogo vozdejstvija. Moskva: Flinta, 2006. 136 s.

16. Shejgal, E. I. Teatral'nost' politicheskogo diskursa. URL: <http://www.philology.ru/linguisticsl/shejgal-00.htm> (data zvernennya 03. 04. 2016).
17. Bartošek, J. K televizním politickým debatám. Tvar. 1997. Č. 11. S. 11 –16.
18. Čmejrková S., Hoffmanová J. Jazyk, média, politika. Praha: Academia, 2003. 316 s.
19. Čmejrková, S., Havlík. M., Hoffmannová, J., Müllerová, O., Zeman, J. Styl mediálních dialogů. Praha: Academia, 2013. 319 s.
20. Havlík, M. The role of prosody in a Czech talk-show. Philadelphia: John Benjamins. 178 s.
21. Müllerová, O. Žánry a syntaktické rysy mluvených projevů. Ostrava: Ostravská univerzita, 2000. 211 s.
22. Nekvapil, J. Management jazykový. Praha: Lidové noviny, 2002. 270 s.
23. Odaloš, P. Charakteristiky a techniky slovenskej politickej komunikácie / S. Čmejrková – J. Hoffmannová // Jazyk, media, politika. Praha: Academia, 2003. S. 217 – 243.
24. Planavá, I. Jak to spolu, mluvíme. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1992. 567 s.

Евланова Александра Александровна, доктор философии, младший научный сотрудник отдела славянских языков, Институт языкознания им. А. А. Потебни НАН Украины (ул. М. Грушевского, 4, Киев-1, 01001, Украина); e-mail: a.ievlanova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1098-0538>

Oleksandra Ievlanova, Doctor of Philosophy, Junior Researcher of Slavic Languages Department, Potebnia Institute of Language of the National Academy of Sciences of Ukraine (4 Grushevsky Str., Kyiv, 01001, Ukraine); e-mail: a.ievlanova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1098-0538>